

A SZÁZADOK 1967. ÉVI 6. SZÁMÁRÓL

Az ezévi 5. szám után, amely az októberi forradalom évfordulójára készült, a 6. szám ismét ünnepi, emlékszám. Itt jelentek meg a Magyar Történelmi Társulat alapításának 100. évfordulójára rendezett ünnepi közgyűlés és tudományos ülésszak előadásainak, korreferátumainak szövegei. Ezek mellett természetesen helyet kaptak a szokásos rovatokban más jellegű tanulmányok, ismertetések, beszámolók; mégis, ha kézbe veszi az olvasó e füzetet, látja a címdoldalon is feltüntetett szándékot: a társulati centenáriumi jelentőségének kidomborítását.

Pach Zsigmond Pál két Molnár Erikről készített írása, illetve beszéde áll a folyóirat élén. Az egyik a Történelemtudományi Intézetben 1967. augusztus 21-én, Molnár Erik emléktáblája előtt elhangzott avatóbeszéd, a másik két nappal később, a társulat tudományos ülésszakán elmondott elemzés Molnár Erik társadalomszemléletéről. Ez utóbbi a neves marxista gondolkodó történefmegértésének belső összefüggéseit tárja fel. Legfontosabb munkáin végigtekint, megállapítja, hogy megjelenése idején talán túl szigorú bíráló is érte a korai középkort tárgyaló két Molnár Erik művet, s ha rekonstruáljuk a szerzőnek a tárgyalt időszakról alkotott képét, láthatjuk: a társadalomtörténet-írás feladatai lényegében Molnár Erik gondolkodásában egybeesett a gazdasági, politikai, ideológiai történet komplex felfogásával. Ez a formulázás — állapítja meg Pach Zsigmond Pál — ma is érvényes, helytálló, s programot jelent a marxista történészek, a Magyar Történelmi Társulat számára.

Berend T. Iván, a társulat főtítkára

az elmúlt közgyűlés utáni egyéves periódusról szólott. Megemlékezett azokról a munkatársakról, akik a társulati munka mindennapos vitelében a legtöbbet fáradtak, majd a társulat egyes tagozatainak, szekcióinak munkásságát méltatta. Kiemelte az intézmény kiadványainak színvonalosságát, jelentőségét a történelmi tudatformálásban, külön szót a Századokról, mint a társulat folyóiratáról. Javasolta, hogy a társulat felépítésében a közeljövőben hozzanak létre változtatást: az operatív munka elősegítése érdekében emeljék az elnökhelyettesek számát, ugyanakkor az igazgatóválasztmányt megszüntetve szűkítsék az elnökséget. Így jobban biztosítva lenne a titkársággal az állandó együttműködés, a vezetés operatívabbá válna.

A tudományos ülésszak első előadását *Ember Győző*, a társulat elnöke tartotta „A Magyar Történelmi Társulat száz éve” címmel. A terjedelmes és majdnem az egész magyar történetírás történetének áttekintésére vállalkozó előadás lényegében igyekezett a társulat történetéből a legfontosabb időszakokat kiemelni, s azokkal foglalkozni behatóbban. Így került részletesebb bemutatásra az alapítás időszaka, az ellenforradalmi korszak elején tapasztalható fellendülés, majd a marxista történészek előretörését jelentő 1948-as változások. A szerző az érintett kérdések tárgyalásakor felhasználta az e témakörben megjelent cikkeket, de elsősorban a Századok tárcarovataiban megjelent, a társulat történetére sok adalékot tartalmazó közlésekre és néhány korábbi emlékkönyvre, ünnepi kiadványra támaszkodott. A lap ismertetője talán any-

nyit tarthat szükségesnek megjegyezni, hogy noha a nagy jegyzetapparátussalkészült tanulmány nem vállalkozik egyes időszakokban a mélyebb társadalmi tudati összefüggések megvilágítására, azok elemzésére, mégis szinte először kísérli meg, egy vonatkozásban, a mai történetírásunkat megelőző száz év tudományosságának összefoglalását. Az előadáshoz korreferátumok kapcsolódtak. *H. Balázs Éva*, aki maga is évekig volt a társulat kiadványokkal foglalkozó titkára, a társulati könyvkiadás 100 évét elemzi, kiemelve: noha a társulat nem folyt bele a magyar történelmi könyvkiadás egészébe sohasem, mégis a bizonyos fajta publikációk megjelentetésével igen erősen befolyásolta a történelmi gondolkodást. *Incze Miklós*, a Századok egyik szerkesztője „A száz esztendő Századok” c. felszólalásában röviden a jelentősebb szerkesztőket s a folyóirat egyes korszakokban érvényesülő profilját, szemléletét vette sorra. Igen érdekes *Kosáry Domokos* kérdésfeltevése: „A társulat társadalmi bázisa és annak hatása a történelemszemléletre” c. korreferátuma igyekszik megfoghatóvá tenni, hogy a polgári korszak szemlélete, mely közül a kismemesi nacionalizmust tartja a legveszélyesebbnek, milyen társadalmi-politikai eszmékbe ágyazódott be. A történettudomány és a népszerűsítés összekapcsolódását a társulat száz éve alatt *Sinkovics István* vázolta, a társulat megalakulásának előzményeiről. A tudományos körökben (orvosok, természettudósok) jelentkező társulati eszme jelentkezéséről *R. Várkonyi Agnes* tartott korreferátumot. A társulat történetének felidézéséhez *Spira György* rövid hozzászólásában az 1949 utáni évek megítélése tárgyában szólt. Kiemelte, hogy a történész közélet sok torz eleme nem is elsősorban a társulat berkein belül jelentkeztek ekkor, hiszen éppen itt nyilvánult publikációs lehetősége több, talán nem jogosan mellőzött történésznek is.

A második nagyobb tudományos előadást *Pamlényi Ervin* tartotta „A magyar történetírás fejlődése a felszabadulás óta” címmel. Először vázolta a felszabadulás utáni társadalmi, politikai életben azokat a tényezőket, amelyek meghatározták a kulturális tudományos fejlődést, majd a törté-

nettudományos közélet átszervezését, új intézetek létrehívását, a régiék profiljának megváltoztatását ismertette. Ezt természetesen követte az ország politikai életének átalakulásával együtt járó történelmi-ideológiai változás is. A polgári történetírás által elhanyagolt témák, korszakok — mindenekelőtt a forradalmak kora került az újabb kutatások homlokterébe, s ezeket a fiatal magyar marxista történetírás aránylag rövid idő alatt színvonalasan végezte el, illetve végzi ma is. Végül szólt a monografikus feldolgozások jelentőségéről, majd a történelmi ideológián belül a polgári eszmei hagyaték és a dogmatizmus, sematizmus elleni harc fontosságáról. A korreferátumok közül *Erényi Tiboré* a felszabadulás utáni munkásmozgalmi irodalom helyzetéről, *Lackó Miklósé* az újkori gazdaság, agrár-, társadalom- és politikatörténetírás, *Nagy Lászlóé* pedig a hadtörténetírás fejlődéséről szólt.

Elekes Lajos „Történelmi ismeret és szocialista tudat” c. előadása egy készülő nagyobb, monografisztikus feldolgozás része. Itt az előadó a törvény értelmezésével, ezzel kapcsolatban a lényegi teljesség követelményével, a tudomány művészi vonásával, a haladás kritériumával, az értékelés, illetve a történelmi távlat politikai-ideológiai eligazító szerepének problematikájával foglalkozott. Az előadás nemcsak a magyar történettudomány tapasztalataiból, a viták következtéseiből indult ki, hanem igyekezett összefogni a történettudomány eddigi eredményeit a történetírás társadalmi funkciójáról mondottak tekintetében. Különösen érdemesnek tartjuk kiemelni, amit a szerző a jelen és múlt mindenkorai dialektikus egységéről, összefonódásáról mond, megállapít a „meghaladva-megőrzés dialektikus törvénye” elemzése közben. Az előadáshoz kapcsolódó hozzászólások a következők voltak: *Köpeczi Béla* „A társadalmi tudat rétegződése Magyarországon”, *Szabolcsi Miklós* „Az irodalom és a művészet szerepe a történelmi tudat kialakításában”. A kibontakozott vitához hozzászólt még *Perjés Géza*, s a történettudomány statisztikai módszereinek alkalmazásáról, valamint a nemzeti ideológiáról, a közvélemény és a történetírás kapcsolatáról mondott beszédszövegének rövidre fogott szöve-

gét a korreferátumok után olvashatjuk.

A tudományos ülésszak utolsó nagyobb előadását *Mátrai László* tartotta a művelődéstörténet néhány módszertani problémájáról. Az előadó mindenekelőtt a művelődéstörténeti kutatások fontosságát hangsúlyozta, s azt, hogy az előrelépés e területen csakis a konkrét kérdések elemzésével történhet. Előadásában sem általában, hanem két osztrák szerző művének módszertani tanulságait kiemelve igyekezett a politikai szféra és a kulturális események szférája közötti kapcsolatokat bemutatni. A hazai művelődéstörténeti kísérletekről megállapította, hogy fő hiányosságuk: nem rendelkeznek megfelelő egységes fogalomrendszerrel, vagyis megfelelően rendezett fogalomkészlettel. Ez a kategória-rendszer segítségével tudná pedig csak a mai kutató átfogni az alap és a felépítmény egészét, egy-egy kor anyagi és szellemi egészéről áttekinthető valós képet adni. *Földes Éva* „A kulturális fejlődés néhány kérdése”, *Maklái László* „Társadalmi pszichológia — társadalmi mentalitás” címmel készített korreferátumot, míg *Székely György* a művelődéstörténet időszerű feladatairól szolt.

A tudományos ülésszakot egy nemzetközi konferencia zárta. Itt 1867 történelmi problémáiról folyt a vita, melyről rövid beszámolót olvashatunk. Ezután következik a külföldi vendégek felszólalásainak a szövege, akik általában egy-egy külföldi intézet, intézmény üdvözlését tolmácsolták, vagy ritkább esetben egy-egy előadáshoz kapcsolódtak. A centenáris ünnepeket *Ember Győző* „Elnöki zárszó”-ja rekesztette be.

Mintegy a kiegyezés százéves évfordulójához kapcsolódik *Galántai József* „Osztrák—magyar egyezkedés 1865—1867” című tanulmánya. A levert szabadságharc után a magyar és az osztrák uralkodó osztályok között a kompromisszum felé hajlás első állomása az 1861-es, ún. februári, schmerlingi rendszer volt. Ez és a végleges megegyezés, 1867 között egy igen lényeges periódus, az 1865—1866-os egyezkedési időszak helyezkedik el. A szerző ezt az időszakot vizsgálja két, eddig még megfelelően ki nem aknázott forráscsoport, a Bécsben székelő és a

kiegyezés létrehozásában fontos szerepet kapó magyar kancellária iratai és az 1865—1868. évi országgyűlés kiadott tárgyalási anyagai alapján. E források tüzetes áttanulmányozása azt mutatja, hogy 1866. első felében, Königrätz előtt a magyar politikai vezető réteg a kiegyezést a külpolitikai veszély és a nemzetiségi probléma feszítőereje elleni védekezésként fogta fel. A magyar nacionalizmus, a mindenáron való hegemoniára törekvés mellett ott találjuk e vezető rétegnek a kiegyezésről alkotott elképzelésében a bécsi politikával szembeni védekezést is. Königrätz után változik a helyzet: a központi gondolat a megegyezés, a szövetekezés lesz. Szövetekezés a külpolitikai veszélyek és a nemzetiségi törekvésekkel szemben. S ez utóbbi már jelzi a kiegyezés egyik legnagyobb gyengéjét: csupán a birodalom két legerősebb, hegemon nemzetének megegyezése volt, ezek viszonyát rendezte csak, többé-kevésbé reális alapon.

Vigh Károly a magyar antifasiszta ellenállás legnagyobb polgári politikusról, Bajcsy-Zsilinszky Endréről írt tanulmányt. („Bajcsy-Zsilinszky Endre harca a magyar függetlenségért és szuverenitásért a második világháború alatt”) Bajcsy-Zsilinszky, mint ismeretes, a Kisgazda Párt képviselőjeként és külpolitikai vezérszónokaként a képviselőházi viták során, interpellációs beszédeiben, Kállay és Bárdossy miniszterelnökökhöz benyújtott memorandumaiban állandóan követelte a német szövetségből való kiválást, a magyar csapatok visszavonását a szovjet hadszíntérről, kiválást a világháborúból. Horthynál és más politikusoknál kért kihallgatásai során bírálta a kormányzat politikáját, a német érdekek kiszolgálását, s hogy semmit nem tesznek a nácibarát politikusok és katonai vezetők mesterkedései ellen. A szerző elsősorban a Bajcsy-Zsilinszky hagyaték feldolgozásával mutatja be hőse tevékenységét és elemzi külpolitikai koncepciójának alakulását a világháború éveiben. Kimutatja, hogy noha Bajcsy-Zsilinszky majdnem végig megtartotta szovjetellenességét, következetes németellenessége révén 1944-ben eljut a kommunistákkal való összefogásig, a szovjet—magyar fegyveres együttműködés vállalásáig. Függetlenségi politikájának

igaz erősen negatív oldala volt a magyarság szupremáciájának hirdetése Délkelet-Európában, s túlértékeltte gyakran Lengyelország hatalmi szerepét, illúziókat táplált Mussolini Itáliája iránt — mégis az adott helyzetben, a lényegi kérdésekben helyesen foglalt állást. E tanulmányok után a tanári rovatban jelent meg *Benczédi László* „A haza- és nemzetfogalom alakulása a késői feudalizmus korszakában” c., a Magyar Történelmi Társulat tanári tagozatában elmondott előadása. A szerző, aki a korszak ismert szakértője és az évek óta húzóódo nemzeti kérdés vitájában már többször felszólalt, azt bizonyítja, hogy a történetiség szempontjának elhanyagolása vezette a polgári ideológusokat oda, hogy a XIX. században erőteljesen meginduló nemzeti fejlődést visszavetítsék a korábbi évszázadokra is, s ezzel elfedjék, akaratlanul a hazafias ideológia késői feudalizmuskori társadalmi-politikai tartalmát: az osztálykiváltságokra való állandó törekvést a nemesség részéről.

Külön meg kell említenünk a folyó-

irat e számának ismertetési rovatában megjelent recenziókat. Az ismertetett könyvek között az újkori magyar és egyetemes történelem olyan kiváló alkotásait találjuk, mint *Balázs Eva* Berzeviczy monográfiáját, *Horváth Zoltán* Teleki Lászlóját, *Lackó Miklós* nyilasokról szóló könyvét, *D. Cautenak* a francia értelmiség és a kommunizmus kapcsolatát tárgyaló munkáját, a szovjet szerzői kollektíva által írott európai historiográfia-történeti kötetet, valamint az *Osztrák—Magyar Monarchiával* foglalkozó amerikai irodalom nagy részét. Ez utóbbit *Deák István*, a magyar származású amerikai történész ismertette, a többi szerző között pedig *Mályusz Elemért*, *Diószegi Istvánt*, *Tilkovszky Lórántot*, *Balogh Sándort*, *Varga Jánost*, *Köpeczi Bélát*, *Niederhauser Emilt*, *Makkai Lászlót* találjuk.

A szám a társulati híreket, konferenciákról készült beszámolókat tartalmazó *Krónika*-rovattal, *Magyar folyóiratszemlével* és a *Hadtörténeti Múzeum* kiállításainak ismertetésével zárul.

Glatz Ferenc